ROCZNIKI TEOLOGICZNE
Tom XLIX, zeszyt 1 – 2002

HUGOLIN LANGKAMMER OFM

PROBLEMATYKA CHRONOLOGII ABSOLUTNEJ I CHRONOLOGII RELATYWNEJ ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI ŚW. PAWŁA APOSTOŁA

Uczeni odróżniają zazwyczaj chronologię absolutną od relatywnej. Istnieje jednak często błędne mniemanie o tym, że absolutnej nie można ustalić z całą pewnością, dlatego lepiej mówić o relatywnej. Właściwie chodzi o co innego. Pierwszy kierunek pragnie wydarzenia z życia Pawła ustalić czasowo według faktów z historii świeckiej, można dodać ówczesnego świata, w którym urodził się, żył i działał Paweł z Tarsu. Byłyby to kryteria zewnętrzne. Natomiast chronologia względna obiera kryteria wewnętrzne i pragnie wydarzenia związane z Pawłem uszeregować według źródeł biblijnych bądź parabiblijnych, o ile tak można w tym wypadku określić apokryfy, a zwłaszcza *Dzieje Pawła i Tekli.*

Dziełko to powstało w Syrii ok. 300 roku i było dobrze znane w Egipcie. Niektóre wiadomości korespondują z danymi biblijnymi, np. imiona niektórych niewiast, które apokryf wysoce ceni jako współpracowników Pawła[1]. Nie można jednak powiedzieć, że w tym jest duża przesada, gdyż w *Corpus Paulinum*, w tradycyjnym tego słowa znaczeniu, wymienione są imiona 160 osób, znanych czy bardzo bliskich Apostołowi, a w tej liczbie widnieją imiona aż 52 kobiet. Malowidła Pawła, zwłaszcza wcześniejsze, przedstawiają Apostoła mniej więcej tak jak opisuje jego wygląd wspomniany apokryf.

Prof. dr hab. HUGOLIN LANGKAMMER OFM – kierownik Katedry Egzegezy Pism Apostolskich NT w INB KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin, tel. (081) 533 32 31.

[1] Dokładny opis apokryfu: H. L a n g k a m m e r, *Apokryfy Nowego Testamentu*, Katowice 1989, s. 47-51.

Źródła biblijne dzielimy znów na autobiograficzne – są to listy Pawłowe – i biograficzne, których dostarczają nam szczególnie Dzieje Apostolskie. W dzisiejszej egzegezie przyjmuje się za pewnik, że Łukasz – autor Dz – korzystał z informacji spisanych, a może nawet ustnych, podobnie zresztą jak w swojej Ewangelii, o czym wyraźnie pisze w prologu (Łk 1, 1-4). Już niezależnie od tego, że dzisiejsza krytyka nie wszystkie listy przypisane w Kanonie NT Pawłowi uważa za ściśle Pawłowe (2 Tes, Ef, 1 i 2 Tm, Tt, a poniekąd i Kol). Słusznie się jednak uważa, że kontynuują one myśli i doktrynę Pawła, w niejednym ją dostosowując do nowych potrzeb poszczególnych gmin kościelnych. I tak np. Ef rozwija eklezjologię Pawłową, Listy Pasterskie konkretyzują kerygmat Pawłowy nadając mu formę norm, z uwzględnieniem struktur urzędowo-funkcyjnych w Kościele, 2 Tes znów prostuje błędne poglądy na paruzję Chrystusa powstałe na skutek niezrozumienia eschatologii zakreślonej w 1 Tes. Skoro pisma te powstały w gronie „szkoły Pawłowej", w każdym razie redagowały je osoby, które posiadały wiadomości o Pawle, nie można tzw. Deuteropaulinów uznać za niepożyteczne dla ustalenia chronologii Pawła. Trzeba jednak mieć na uwadze to, że ani listy Pawła nie są, w ścisłym tego słowa znaczeniu, autobiografiami ani Dzieje Apostolskie biografią Pawła, podobnie jak Ewangelie przedstawiają nam życie i działalność Jezusa kerygmatycznie, tzn. jako zbawcze orędzie o Nim a zarazem Jego jako Mesjasza i Syna Bożego, jedynego Pana naszej chrześcijańskiej egzystencji.

Podobnie rzecz się ma z Pawłem. Dlatego informacje ściśle biograficzne czasem na pewno zamierzone, jak jego pochodzenie, fakt nawrócenia i powołania, znoszone trudy i cierpienia, chłosty i obrzucanie go kamieniami itp., ale i jego charyzmatyczne dary, łącznie z mistyczno-ekstatycznymi przeżyciami, mają służyć przyjęciu Jego Ewangelii o Jezusie Chrystusie w głębokiej wierze i trwaniu w niej we wzajemnej miłości. Nie można także inaczej potraktować Dziejów Apostolskich. Już w swojej Ewangelii św. Łukasz naszkicował plan zbawczej ekonomii Boga, którego wypełnieniem są czasy mesjańskie. Odtąd Jezus Chrystus stoi w centrum Bożej historii zbawienia, od Niego rozpoczęło się *novum* czasów eschatologicznych z zakresem uniwersalistycznym. Jezus Chrystus jest Zbawicielem (*sōtēr*) powszechnym. Ten uniwersalizm zbawczy kontynuuje Kościół, ukazany w Dziejach od podstaw, od prakomórki apostolskiej wspólnoty w pragminie jerozolimskiej, przy roli nadrzędnej Piotra a poniekąd i Jakuba, aż po Rzym przy dominującej roli

ewangelizacyjnej Pawła wśród pogan[2]. Z drugiej strony trzeba dane autobiograficzne św. Pawła, zwłaszcza w autentycznych Jego listach, uważać za historyczne. Krytycznie można, a nawet trzeba, ustosunkować się wobec relacji Łukasza o Pawle, co właściwie wymaga dokładnej analizy i konfrontacji z tekstami Pawła, o ile jakaś baza porównawcza istnieje, gdyż czasem dane Łukasza nie są wzmiankowane w Listach św. Pawła i odwrotnie. Ale tu już dochodzimy do pierwszego wniosku natury metodologicznej. Nawet przy stosowaniu tzw. chronologii względnej nie unikniemy porównawczych analiz, jeśli pragniemy także na podstawie tej metody osiągnąć wyniki jak najbardziej obiektywne.

Rodzi się następne pytanie. Czy tzw. absolutną chronologię jako metodę dyskursywną można stosować „absolutnie", tzn. bez konfrontacji z wynikami metody chronologii relatywnej? Raczej nie. Zobaczymy bowiem, że już w punkcie wyjściowym jesteśmy skazani na porównanie opisu biblijnego z informacjami historii świeckiej, w tym wypadku rzymskiej. Otóż pobyt Pawła trwał w Koryncie półtora roku. Krótko przed jego zakończeniem prokonsul Achai, Lucius Junius Gallio (Gallion), brat filozofa Seneki, wytoczył Pawłowi proces (dane biblijne: Dz 18, 12-17). W 1905 r. opublikowano inskrypcję znalezioną w Delfach, która zawierała pismo cesarza Klaudiusza do miasta Delfy, gdzie Gallion wzmiankowany jest jako piastujący wówczas urząd prokonsula prowincji rzymskiej Achai. Paweł przebywał w Koryncie od (końca?) listopada 50 r. do (sierpnia?) września 52 r. List cesarza Klaudiusza (łac. *Claudius*) został zredagowany po jego 26 proklamacji na imperatora. Wiemy z pewnością kiedy nastąpiła 27 aklamacja Klaudiusza, mianowicie krótko przed 1 sierpnia 52 r. Wobec tego 26 aklamacja miała miejsce jesienią 51 r., a najpóźniej 25 stycznia 52 r., tj. na początku 12 roku rządów cesarza.

Achaja była senatorską prowincją, a jej prokonsulowie z reguły zmieniali się co roku. Czas urzędowania trwał od wiosny (1 maja lub 1 czerwca). Gallion mógł więc piastować swój urząd od wiosny 51 r. do wiosny 52 r. bądź od wiosny 52 r. do wiosny 53 r. Jest jednak jedna trudność. Nie da się ustalić, czy Paweł musiał się stawić przed prokonsulem na początku jego rządów czy w środku lub nawet pod koniec. Nie da się też ustalić jak długo Paweł jeszcze przebywał w Koryncie po stawieniu się u Galliona. Określenie *prosmeinas hēmeras hikanas* nie wyjaśnia tego zagadnienia. Jednakże na podsta-

[2] Zob. H. Langkammer, *Paweł i Łukasz w swoich teologicznych poglądach*, [w:] *Studia z egzegezy św. Łukasza*, red. F. Gryglewicz, Poznań–Warszawa–Lublin 1973, s. 204-213.

wie powyższych danych możemy jednak twierdzić, że pobyt Pawła w Koryncie miał miejsce pomiędzy jesienią 50 r. a latem 53 r. W tym okresie mieszczą się owe półtora roku pobytu Pawła w Koryncie[3].

Gdy Paweł przybył do Koryntu, spotkał żydowską parę małżeńską Akwilę i Pryscyllę, w których domu zamieszkał i znalazł pracę (Dz 18, 2). Małżeństwo to przybyło do Koryntu po wydaniu edyktu cesarza Klaudiusza o opuszczeniu Rzymu przez wszystkich Żydów. A więc Akwila i Pryscylla nie długo przed Pawłem przybyli do Koryntu, skoro wydanie edyktu imperatora rzymskiego datuje się na rok 49. O wydaniu dekretu mamy pewne świadectwo Swetoniusza (Claud 25), o dacie nieco późniejszej (V wiek) wiadomość Orozjusza (Paulus Orosius, Hist. adv. pag. VII 6, 15 n.).

Nie znamy dokładniejszej daty edyktu, czy na początku roku 49 czy pod koniec[4]. Trzeba się z tym liczyć, że od opuszczenia Rzymu przez Żydów i osiedlenia się w nowym miejscu upłynęło nieco czasu. Z wielkim prawdopodobieństwem tedy Akwila i Pryscylla mogli się spotkać z Pawłem w Koryncie w roku 50. Data ta jest więc dosyć pewna[5]. Od niej to począwszy można także spojrzeć wstecz i ustalić czas Soboru Jerozolimskiego, działalność misyjną Pawła w Azji Mniejszej, w Macedonii i Atenach, która przypada na okres pomiędzy Soborem Jerozolimskim a przybyciem Apostoła do Koryntu.

Można się też pokusić o ustalenie drugiej daty z rzędu absolutnych. Chociaż tu nie dochodzimy do wyników całkowicie pewnych. Chodzi o ustalenie daty zmiany rzymskiego prokuratora Palestyny Feliksa przez Festusa (Dz 24, 27). Dane źródeł nie są jednoznaczne, a wspomniana w Dz 24, 27 *dīetīa*, według której Festus zmienił Feliksa, nie odnosi się do czasu urzędowania Feliksa, lecz do czasu pobytu Pawła jako więźnia w Cezarei. Stąd to ostrożne są opinie uczonych i datę ustala się na okres od 55 r. do 60 r. Późniejsza

[3] Kwestia chronologii budziła zawsze żywe zainteresowanie. Stąd to nie ma poważniejszej pracy o Pawle, która by ją pominęła. Dlatego zwracam tylko uwagę na te pozycje, które pomagają w odpowiednim naświetleniu tego zagadnienia. L. Hennequin zajął się szczególnie datacją pobytu Pawła w Koryncie, próbując ją ustalić na koniec listopada 50 r. do sierpnia/września 52 r. Zob. DBSuppl II, s. 355-373. Pismem Klaudiusza do prokonsula Achai Galliona zajął się B. Schwank (*Der sogenannte Brief an Gallio und die Datierung des 1 Thess*, BZNT 15(1971), s. 265-267). Określenie „tak zwane” jest zbyteczne, gdyż nominacja była zawarta w piśmie urzędowym cesarza.

[4] Por. także Z. N i e m i r s k i, *Listy Pawłowe oraz List do Hebrajczyków (Wprowadzenie)*, Radom 1996, s. 28.

[5] Według rzymskiego historyka Diodona Cassiusa (†235) dekret Klaudiusza został już wydany w roku 41, co jest jednak mało prawdopodobne.

data umożliwia rozłożenie trzeciej podróży, bogatej w szczegóły, na dłuższy czas (od 53/54 r. do 58 r.). W takim wypadku zmiana prokuratorów mogła mieć miejsce w 59/60 r. Ta późniejsza data sprzyja też ogólnie przyjętemu poglądowi, że rzymskie więzienie rozpoczęło się najwcześniej w 61 r. a nie już w r. 56. Racjonalne jest podejście do rozłożenia trzeciej podróży św. Pawła na okres co najmniej trzech lat[6]. Była to przecież najburzliwsza podróż, pełna przygód i niebezpieczeństw, z przezimowaniem na Malcie. Tego wszystkiego nie da się umieścić w zbyt krótkim czasie. Okazuje się jednak, że dane Listów Pawłowych i Dziejów trzeba konfrontować z danymi historii świeckiej. Dlatego osobiście prezentowaną chronologię życia i działalności Pawła nazywam „chronologią junkcyjną", gdzie trzeba także zostawić poszczególnym datom mały wachlarz pre- lub potemporalny.

1. Nawrócenie Pawła 3 + 14 lat przed Soborem Jerozolimskim (Ga 1, 18; 2, 1)	– 32-33 r.
2. Pierwszy pobyt w Jerozolimie 3 lata po nawróceniu	– około 34 r.
3. Pobyt w Syrii i Fenicji	– 34/35 r. do ok. 44 r.
4. Pierwsza wyprawa misyjna	– pomiędzy 46 r. i 49 r.
5. Sobór Jerozolimski	– 49 r.
6. Druga podróż misyjna poprzez Azję Mniejszą i Grecję	– 49 r. do jesieni 52 r. lub 53 r.
7. Trzecia wyprawa misyjna	– wiosną 53 r. lub 54 r. do wiosny 58 r.
8. Uwięzienie w Jerozolimie	– Zielone Święta 58 r.
9. Więzienie w Cezarei	– 58-60 r.
10. Podróż do Rzymu	– jesienią 60 r. do wiosny 61 r.
11. Więzienie w Rzymie	– 61-63 r.

[6] Kto skraca czas trzeciej podróży św. Pawła, siłą rzeczy podważa historyczność opisów zawartych w Dz. Tak np. dawniejsi autorzy: D. W. R i d l l e, *Paul, Man of Conflict*, Nashville 1990, s. 201-211; J. K n o k x, *Chapters in a Life of Paul*, New York–Nashville 1950, s. 47-50. Z nowszych badaczy: I. R. J e w e t t, *Paulus Chronologie*, München 1982; D. M o o d y, *A New Chronology for the Life and Letters of Paul: Chronos, Kairos, Christos*, Winona Lake 1989, s. 223-240.

Datacja listów

1 do Tesaloniczan	– przed Soborem Jerozolimskim, tj. przed 47/48 r. w Koryncie
1 do Koryntian (kanoniczny) prawdopodobnie także List do Galatów	– w Efezie 46/47 r. – 48/49 r.
List do Filipian i Filemona	– pod koniec pobytu w Efezie w więzieniu pomiędzy 48-50 r.
2 do Koryntian A (rozdz. 1-2)	– w Macedonii ok. 51/52 r.
List do Rzymian	– w czasie drugiego pobytu w Koryncie ok. 51/52 r.
2 do Koryntian B (rozdz. 10-13)	– pod koniec aktywnej działalności misyjnej

Ponieważ nie widzę zasadności hipotezy dwukrotnego wysłania Listu do Filipian (A i B), nie podaję także dwu dat dla powstania tego listu[7].

BIBLIOGRAFIA

K n o k x J., Chapters in a Life of Paul, New York–Nashville 1950.
J e w e t t R., Paulus Chronologie, München 1982.
G n i l k a J., Paulus von Tarsus, Apostel und Zeuge, Freiburg i. Br. 1996.

DAS PROBLEM DER ABSOLUTEN UND RELATIVEN CHRONOLOGIE
DES LEBENS UND WIRKENS DES APOSTELS PAULUS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Ausgegangen wird im Artikel von einer Umschreibung der absoluten und relativen Chronologie. Darauf folgt ein Versuch der Feststellung von zwei Daten, die von Seiten der römischen Geschichte als ziemlich sicher gelten (aus der Amtszeit des Prokonsul Gallio von Achaia und Festus in Caesarea). Der Vergleich mit Mitteilungen aus der Apostelgeschichte und Nachrichten von Paulus selbst in seinen Briefen führt dann folgerichtig zu Ergebnissen, die eine kleine temporale Biegsamkeit mit einschließen. Diese Methode nennt der Verf. „eine junktive Chronologie".

Słowa kluczowe: chronologia Pawłowa, Listy Pawła.

Key words: chronology of Paul, The Letters of St Paul.

[7] Inaczej J. G n i l k a, *Paulus von Tarsus, Apostel und Zeuge*, Freiburg i. Br. 1996, s. 309-313.